

VÁRADY TIBOR

Pertárgy: a Petőfi-brigád egyik harcosának házasa

(DOKUMENTUMPRÓZA)

Hogy jutott K. Sándor Tordáról a Petőfi-brigádba

A 12 618. számú ügyiratban K. Sándor és K. Rozália házasa a pertárgy. Amikor bíróság elé került az ügy, Sándor nem élt már. Az apja folytatta a pert, őt is Sándornak hívták. Az ifjabbik Sándor a Petőfi-brigád harcosa volt. A neve ott van az emlékművön, mely a tordai művelődési otthon előtt áll. Oda van vésve a neve más tordaiaknak is, akik a Petőfi-brigádban és más partizánosztagokban harcolva veszítették életüket. A tiszteletet adó felirat végén ez áll: „AZ EGÉSZ TORDAI NÉP NEVÉBEN”.

Gimnazista koromban mindenki tudott a Petőfi-brigádról. Ugyanazt tudtuk. Azóta sok év telt el. Most, hogy nyugdíjas korig jutottam, azt érzem, hogy ha megemlítem, magyaráznom kell. És itt van az is, hogy közben több magyarázat alakult. A háború után azt hallottuk, olvastuk és tanultuk, hogy a Petőfi-brigádban olyan magyar honfitársaink harcoltak, akik hősként csatlakoztak a népfelszabadító háborúhoz, antifasiszták voltak, bátrak voltak, hittek Titóban, hittek a kommunizmusban. A köztudat pontosan így tudta. Nem csak a vajdasági, a jugoszláv köztudat is. Nem merült fel, hogy ha konkrét brigádtagokat nézünk, egyik-másik jellemvonás inkább rím vagy dallam okán kapcsolódhatott. Valami ilyesmit látok egy korabeli magyar partizán-dalban is:

Elvtárs, a sorsunk rögzös úton járni
Emelt fővel várni mégis a jövőt
Tito az elvtárs, ha kiáll az élre
Élünk-halunk érte s megvédjük mi őt

A harmadik sort olvasva kissé fennakadok a „Tito az elvtárs” megjelölésen. „Tito elvtárs” lett volna logikus (és szokásos is). De olyan versről van szó, melyben a sorok tizenegy szótagosak, és ennyi kell a dallamnak is. Az egyszerű „Tito elvtárs” megzavarta volna a dalt. Kellene még egy szótag. Aztán az utolsó sorban, egy felesleges szótag csatlakozhatott volna (melyre a dallam nem terjed ki), ha az elvárt „és” áll a sor közepén. Az ehelyett betett „s” kicsit szokatlan a dalban, de össze lehet mosni a „meg”-gel („smeg-védjük”), és így minden rendbe kerül. Szóval el lehetne azon gondolkozni, hogy mondjuk a kommunizmusba vetett hit, egy adott tordai vagy nem-tordai

esetben, valóság révén, vagy inkább dalhoz való alkalmazkodás okán szegődött (pótszótagmintájára), a köztudathoz. És volt-e olyan hadbalépési motíváció, mely kimaradt az összefoglalásból, mert nem fért a dalba. Többféle magyarok is lehettek a Petőfi-brigádban.

Ahogy múlt az idő, a köztudatból lassan kikopott a Petőfi-brigád. Unokáim generációjában már csak egyike azoknak a dolgoknak, melyek ott vannak még a történelemkönyvekben, de nem kapcsolódnak a környezetünkhöz. A köztudaton kívül több magyarázatnak alakul esélye. Vannak, akik ma úgy látják (és írják), hogy a magyar katonaság által elkövetett újvidéki razzia után induló magyarelles bosszúvágy taszított embereket a Petőfi-brigádba (mely a magyar hatalom megszűnése után alakult). Mindez elsősorban Bácskában történt, mert ott volt a háború alatt három évig magyar hatalom – és ott volt a razzia is. Szóval, e magyarázat szerint, akik beléptek a Brigádba, leginkább nem saját akaratukból csatlakoztak, inkább odalökték őket. Nemigen kaptak katonai felszerelést sem. Így „golyófogóként” szolgáltak a bácskai magyar katonák. Maradt olyan magyarázat is, mely szerint mégis saját meggyőződésükből csatlakoztak magyarok a partizán oldalhoz, és ott meg is becsülték őket.

A képhez hozzátartozik, hogy már 1943 augusztusában megalakult egy kisebb magyar partizánosztag – a Petőfi-zászlóalj. A zászlóaljban zömmel nem bácskai, nem is bánáti, hanem szlavóniai-baranyai magyarok voltak. A „Horvát Független Állam” (csatlósállam) és a német megszállók ellen szálltak hadba Tito oldalán. Ez az osztag bővült 1944 végén brigáddá (főleg bácskai magyarok csatlakozása révén).

Több helyütt igen, de nem minden ponton alakultak versengő narratívák. Senki nem vitatja, hogy zömmel bácskaiak léptek a Petőfi-brigádba – de nem csak bácskaiak. (K. Sándor bánáti volt.) Azt sem vonja senki kétségbe, hogy nagyon sok brigádtag vesztette életét. Drámaian magas volt az elesettek száma a szlavóniai csatáéren 1945 márciusában, a német katonaság ellen vívott bolmáni csatában. Maradt más is, amire ma is úgy néznek az emberek, mint diákkoromban. Azután is, hogy megjelentek versengő magyarázatok a hadba vonulás okairól, igazságként maradt elfogadva, hogy a világháború után sokat segített a vajdasági magyarságnak, hogy helyet kapott a köztudatban a Petőfi-brigád.

Amikor narratívák szembesülnek, azt várjuk, hogy előbb-utóbb (talán „ha eljön a jövő”), kiderül majd, hogy melyik az igazi. És hogy megtudjuk például, hogy valójában miért mentek magyarok 1944 végén a Petőfi-brigádba. Nem biztos, hogy így lesz. Lehet, hogy az marad tartós igazság, hogy ezen vitatkozni kell. Vitán kívüli (vagy elvi vitát elkerülő) magyarázatokhoz akkor lehet jobban közelíteni, ha egy-egy emberrel kapcsolatban találgatunk. Volt például a Petőfi-brigádban néhány spanyol harcos. Feltehető, hogy ezek a korábbi meggyőződésüket követték, amikor beálltak. Személyes ismeretek

felé fordulva, elmondhatom, hogy tudok valamit Szervó Mihály becskerekai magyar néphősről. Azt is tudom, hogy hol van a sírköve a becskerekai katolikus temetőben. Ő nem a Petőfi-brigádban harcolt, de szintén Tito harcosaként vesztette életét. Barátai és ismerősei úgy tudták Becskereken, hogy meggyőződéses kommunista volt. Már a húszas évek óta. Ezt mondta el egyszer nekem és diáktársaimnak az anyja is (aki maga nem volt kommunista). Ha bácskai lennék, lehet, hogy emberközélen látnék más csatlakozási okokat és magyarázatokat is.

Az iratokat nézegetve Sándorról is megtudtam valamit.

Bánáti napok akkoriban

Nagyapám naplójában látok valamennyi eligazítást korabeli bánáti napokról, és arról a bánáti világról, melyben Sándor úgy döntött, hogy harcosa lesz a Pertőfi Brigádnak. 1944 októberében a németek kivonultak Becskerekről, az orosz katonák és a partizánok pedig bevonultak. Új helyzet alakult. Tordán is, ahol Sándor lakott. És egész Bánátban. A váltásnak voltak nehezebben besorolható részletei és árnyalatai is. Ezek később többnyire kimaradnak a tudatból, mert nehezítik a képletben látást.

Becskekerek nagy többsége – ezt több közvetlen tapasztalatom és beszélgetésem is erősíti – valóban felszabadulást érzett. Ez így volt a családomban is. De a hozzánk beszállásolt orosz katonáknak nem örültünk. Különösen akkor nem, amikor egy-két napra kiköltöztettek egy üresen maradt, fűtetlen, félig lerombolt szomszédos épületbe, mert sok orosz katonának kellett hely a házunkban. Ez decemberben volt. Itt most csábító az áldozat-képletre való váltás, de azt is látom a naplóban, hogy nem sok ilyen nap volt. Viszont hónapokig kellett másokkal megosztanunk a házunkat. Az orosz katonák sem egyformák voltak. Voltak, akik erőszakoskodtak, és el is vettek ezt-azt (leginkább órát). Volt egy rokonszenves mérnök, akinek nem szerb nyelvi partról kellett orosz nyelvi partra átüzengetni. Nagyapám és a szüleim németül beszéltek vele. Voltak, akik egy gépkocsiban aludtak az udvarunkon, ittak, lövöldöztek, egy éjjel dörömböltek, majd bejöttek a lakásba, Maška szakácsnőnket földrelökték, estében a feje az ajtófélfába ütközött – és ezt a berontást más itt lakó orosz katonák sem ellenezték. Ezen az éjjelen nagyapámmal, szüleimmel, húgommal, Pali bácsiékkal és Maškával együtt egy szobába szorultunk. Aztán volt egy generális, aki számára egy ideig szabadon kellett tartani minden szobát. Korábban két orosz tiszt számára lettek lefoglalva szobák, el is jöttek körülnézni, mielőtt beköltöztek volna. 1944. november 8-án nagyapám ezt jegyzi fel:

E két tiszt – az egyik zsidó vallású kapitány, a másik tán főhadnagy – később jelentkeztek s mivel generális részére történt az újabb rekvirálás el is búcsúztak. A kapitány egy tábla csokoládéval kedveskedett a kis Tibinek. Szelíden viselkedtek,

nem volt ellenük semmi kifogásunk. Az udvaron levő két autó is készül tovább menni, mert kell a hely a generális autója részére.

Míg várták/vártuk a generálist – és ez egy-két hétig tartott – más orosz katonák nem jöhettek, magunk voltunk a házban. Közben nekem egy megelőlegezett lakbér is jutott – egy tábla csokoládé. A generális pedig a végén nem jött el.

És ugyanezekben a napokban kegyetlen sorsa alakult a helyi németeknek – és azoknak a magyaroknak és szerbeknek is, akikre okkal vagy ok nélkül gyanakodtak. Volt egy magyar iskolatársam, akinek az apját akkoriban, valami gyanú okán, minden bizonyíték nélkül kivégezték. 1944. november 5-én nagyapám ezt jegyzi fel:

Városunkban, de megyeszte is dúl a féktelen anarchia. Halálos ítéletek, kivégzések most már napirenden. A fogolytáborok mind tömve szerencsétlenekkel.

De aztán itt is alakult valamilyen árnyalat. Táborokba főleg németeket hurcoltak. Bánátban sok német volt, de kevés olyan, akinek csak német rokonai lettek volna. Gyakran a házastárs sem volt német. A magyar vagy szerb hozzátartozók közbenjárásával esélyek is adódtak. És voltak magyarok is, mások is, akiket táborba hurcoltak. Németeknél elég gyanúok volt, hogy németek. Magyaroknál (Bánátban), a nemzeti hovatartozás nem volt elegendő ok letartóztatásra, kellett még valami gyanú – de nem több, mint gyanú. A kiszabadítást célzó próbálkozások lettek egy darabig az irodánk főtevékenysége. 1944. december 22-én ez van feljegyezve a Naplóban:

A panaszok, kérések áradata azért nőtt hirtelen, mert Józsi a városunk sorsát irányítókkal meg tudott állapotni abban, hogy különböző fogolytáborokba, a falvakba (Klekk, Katalinfalva, Écska, Lázárföld stb.) kihurczolt szerencsétlenek hazabocsátására van remény, amennyiben 2-3 becskerekibe ember akad, aki írásban jótállást vállal az elfogottakért oly irányban, hogy visszabocsátás esetén nem esik ellátásuk a köz terhére, hogy meg nem szöknek, hogy a német okkupáció idején nem ártottak a szerbeknek, nem voltak besúgók, nem vettek részt a szerbek legyilkolásában stb. Józsi és az iroda teendője tehát főleg az, hogy megszerkesszék az ilyen nyilatkozatokat, ezeket kiadják a kérelmezőknek azzal, hogy írassák alá az ilyen „jótállással”, azután hozzák vissza, s ezek alapján megcsináljuk az irodában a megfelelő kérvényeket a különböző hatóságokhoz. Amint ennek híre ment, seregestől dőlnek a hozzátartozók. Mindenki természetesen igyekszik, hogy e hideg téli időben hozzátartozóját minél előbb kiszabadítsa, haza segítse.

Tehát Józsinak (az apámnak) megígérte a városvezetés, hogy kiengedi a besorolásból (és a lágerből) azokat, akikért mások jótállnak. Nem hagyományos jogi elvek alapján alakult ez az esély. Feledésbe merült az ártatlanság

vélelme. Az volt a helyzet, hogy bizonyíték nélkül is megmaradt a feltételezés, hogy elkövettek valami rosszat azok, akiket letartóztattak. De ezt a feltevést meg lehetett ingatni, ha többen is aláírták, hogy valamelyik fogoly mégsem csinált semmi rosszat. Ezt persze a jótállók sem tudhatták biztosan, de hihették. És ez a hit valamivel tájékozottabb volt, és közelebb lehetett az igazsághoz, mint azoknak a hite, akik fogolytáborba rendelték embereket. Mert olyan emberek adtak nyilatkozatot, akik személyesen ismerték a besoroltakat. Látom a Naplóban, hogy nagyon sokan próbálkoztak. Olvasom, hogy anyagi és erkölcsi felelősséget is kellett vállalniuk. Az iratok között találtam egy beadvány-másolatot. Magyar feleség adta be német férje érdekében. Magyarra fordítva így szól:

Helyi Parancsnokságnak

Én, LETTANG szül. ENGEL BORBÁLA, Petrovgrad Mišarska 12 – amint ezt bizonyítja 15422/1944 számú személyi igazolványom, melyet a Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Egységek Bánáti Katonai Hatósága adott ki – magyar nemzetiségű vagyok
férjem LETTANG STEVAN, petrovgrádi bádogosmester, akit 1944. október 4-én lágerbe vittek, ahol most is tartózkodik,
szabadon bocsájtása után, eltartási költségeiért és politikai magaviseletéért

elvállalok minden anyagi és erkölcsi felelősséget.

A férjem csak mint muzsikus volt tagja német szervezetnek, de fegyvert sohasem hordott.

A fentiek alapján kérem, bocsássák szabadon.

HALÁL A FASIZMUSRA SZABADSÁG A NÉPNEK

1944. december 26-án

Lettang Borbála

Annak sajnos nem találtam nyomát, hogy mire jutott Borbála, és hogy egyáltalán hány kérelmező járt sikerrel. De mindenesetre kiegészül egy árnyalattal a táborok története.

Most felhozok még egy részletet, mely 1944 utolsó hónapjait mutatja közelebbről. Ennek a valóság-részletnek azt hiszem túlélési lehetősége is van – anekdotaként. A családban is, másutt is, többször hallottam a történetet. Demkó Pista bácsiról van szó. Miután megszűnt a német megszállás, büszkébben járt az utcára. Csak ez nem olyan büszkeség volt, mely beleillett az újonnan alakuló világba. Pista bácsi fontosnak tartotta magyar nemesi mivoltát. Hitler távozása után díszes vadászkalappal sétált a korzón. Ez nagyon nem tetszett egy szembejövő sétálónak, aki rászólt Pista bácsira: „Még mindig ebben a fasiszta kalapban jár?!“ Pista bácsi ezt méltatlannak tartotta. Vissza is szólt, valamennyire ötvözve a kifakadást és az úri hangvételt: „Dulik úr, fáradjon a picsába!“ Dulik úr (egyes elmesélés-változatok szerint Dugyik

úr) meghökkent, de válaszában tartotta magát az új szellemhez: „Én elvtárs vagyok, nem úr!” „Akkor is” – zárta le a vitát Pista bácsi.

Lehet, hogy ideköthető két naplóbejegyzés.

1944. október 30-án ez áll a nagyapám naplójában: *Kora reggel felkeresett Demkó István szakácsnője a hírrel, hogy tegnap este 3 vagy 4 partizán, akik beszéltek magyarul is, elvitték lakásáról gazdáját.*

Majd két nap múlva, 1944. november 1-én, ez a bejegyzés következik: *Szerda. Demkó és Benkovits kiszabadult. Minden kihallgatás nélkül, így most sem tudják mi volt a gyanúok.*

Ha a nagyapám akkor nem tudta, én most még kevésbe tudhatom, hogy a Dugyik/Dulik úrral/elvtárssal való szóváltás volt-e a gyanúok és a letartóztatás oka. Ez az indok mindenestre beleillik a (most már) anekdotába.

Tovább nézegetve a naplóbejegyzéseket 1944 novemberéről és decemberéről (azokról a hónapokról, melyekben K. Sándor eldöntötte, hogy beáll a Petőfi-brigádba), látok valami eligazítást a hadba vonulás lehetséges indítékairól.

1944. november 11-én ez van feljegyezve:

A tegnapi délután és a ma délelőtt nagy része kellemetlen izgalommal telt. Az összes volt tartalékos tisztnek, altiszteknek jelentkezniük kellett. Józsi is mint volt jugoszláv alhadnagy jelentkezett. A régi időkből visszamaradt szembajára hivatkozva, a szolgálat alóli ideiglenes felmentését kérte. Orvosi felülvizsgálatra küldötték. A kijelölt dr. Popovits szemorvoshoz ment, hogy a holnapi hivatalos szemvizsgálat előtt, a baj eredetét vele előzőleg alaposabban megbeszélje. Az orvos megvizsgálta lakásán, de sajnos eredményként kijelentette, hogy most már semmi nyoma a volt bajnak, s így a holnapi hivatalos megállapítás bizony negatív lesz. Egész este levertség a családban. Ma Józsi korán elment a hivatalos vizsgálatra, én pedig a városházán próbáltam kérvénnyel valami ideiglenes felmentést kijárni. Közben dr. Popovits a komisszió előtt túl sokáig nem jelent meg, mire a türelmetlenkedő egyik tag, Józsit átküldötte az irodájukkal (az Úri utcai Székely házzal) szemben levő házban lakó dr. Batory Endre szemorvoshoz. Az ettől kapott bizonyítvány alapján azután a bizottság Józsit ideiglenesen felmentette a szolgálat alól. Józsi a kapott felmentő igazolvánnyal a zsebében felkeresésemre indult; ott talált a városházán, ahol kérvénnyel egyik hivatal szobából a másikba küldöttek. Senki sem tudta, hogy ki volna illetékes kérvényem érdemi elintézésére. Ott a városházán éppen kijöttem elintézetlen kérvénnyel az egyik hivatalból, amikor örömmel közli a velem szembe jövő fiam, hogy nincsen szükség további kilincselésre, mert megvan az ideiglenes felmentés. Nyomasztó lesújtottságtól szabadulunk.

Pali azonban már negyed napja végez úgynevezett munkaszolgálatot. A magyarokat 18 évtől 60 éves életkorig úgy látszik ilyen munkaszolgálatra szorítják. A szerbeket katonasághoz sorozzák, a németeket falvakba irányítják.

Szóval folyt még a világháború (ha Becskereken és környékén nem is), és nem lehetett csak úgy kimaradni. Józsi (az apám) korábban Szarajevóban teljesítette kötelező katonai szolgálatát, így lett alhadnagy – és besorozható tartalékos tiszt. Az ideiglenes felmentés sokat segített, ezért is, mert 1944 novemberében nem volt már messze a háború vége. Az ideiglenesség eltartott addig, ameddig szükség volt rá. Egyébként úgy emlékszem, hogy az apámnak nem volt komoly baja a látásával. Bátoryék Erdélyből jöttek valamikor Becskerekre, több orvos is volt a családjukban. Nagypámnak, apámnak és nekem is volt Becskereken Bátory nevű barátom. A szemvizsgálat eredménye baráti lelet lehetett. A munkaszolgálatra rendelt Pali a nagybátyám, Piroska nagynéném férje. (Számomra Tanti és Pali bácsi voltak.) A partizánok bevonulása után hozzánk költöztek, mert ez akkor így racionális volt. Egy középű szobában laktak, szüleim hálószobája és a fürdőszoba között. Innen az ebédlő felé is nyílt egy ajtó. Üvegajtó volt, barna vászonnal fedve. Ajtókulcs nem volt. (Azt most már nem tudom, hogy volt-e egyáltalán kulcslyuk.) Arra emlékszem, hogy ha nem volt nyitva az ajtó, nem illett arra menni a fürdőszobába (hanem kerülővel, a gangon és konyhán keresztül). Amikor orosz katonák is voltak a házukban, más stratégiák is alakultak.

Tehát Pali bácsit munkaszolgálatra rendelték, de egy hét múlva újabb sorsmódosítás alakul. November 11-én azt jegyezte még fel a nagypám, hogy a magyarokat munkaszolgálatra viszik, a szerbeket katonasághoz sorozzák, a németeket pedig „falvakba irányítják”. (A „falvakba irányítás” tulajdonképpen azt jelezte, hogy a bánáti németeket gyűjtőtáborokba viszik, melyek között a legismertebb a Rezsőháza falubeli tábor volt.) Aztán november 19-én következik egy újabb naplóbejegyzés:

[...] a szlávokon kívül, felszólították a magyarokat, hogy ha önként jelentkeznek katonai szolgálatra, befogadják őket. – Pali erről már előbb szerzett tudomást s tegnapelőtt önként jelentkezett. Beosztották a tüzérséghez. Ma délelőtt pedig, úgy hallom a munkaszolgálatot teljesítő magyarok mindannyian önként jelentkeztek katonai szolgálatra.

Tehát magyarok is, szerbek is katonai szolgálatba léptek. Volt, aki csataterre került, volt, aki már felszabadított területen maradt katona. Ezek szerint K. Sándor előtt nem az volt a kérdés, hogy bevonul, vagy továbbra is tordai földjén dolgozik. Mindenképpen be kellett vonulnia (ha csak nem adódik egy Bátory-féle segítőkész szakvélemény). A Petőfi-brigádhoz való csatlakozás pedig azt jelentette, hogy a csatateret sem kerüli el.

A kommunizmus volt fontosabb, vagy Rozi?

1944-ben az apám 32 éves volt, Pali bácsi 33. Az iratokban nincsen nyoma, hogy hány éves lehetett K. Sándor. Valószínűleg fiatalabb volt az apámnál. Friss házasságban élt, gyermek még nem született, kevesebb lehetett, mint

harminc éves. És most itt a kérdés, hogy miért csatlakozott. Utálta a német megszállókat? Ez elég valószínű, de 1944 végén már nem voltak német megszállók Tordán, a háború is másfelé volt. Kommunista volt? Ez visszatérő kérdés a brigádtagokkal kapcsolatban. Sándor esetében sem tudom kizárni, hogy szocializmusba vetett hittel csatlakozott, de inkább ez ellen fogadnék.

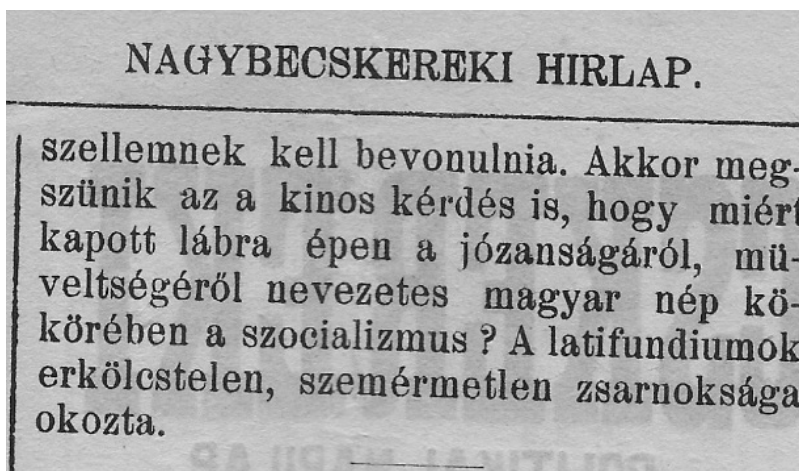
Igaz, talán azt is figyelembe kellene venni, hogy a szocializmusnak Tordán is voltak gyökerei. Ezt a Nagybecskereki Hírlap 1902. június 3-i számában látom, méghozzá vezércikkben. Az írás így indul:

Nem tudom, maradt-e ennek másutt nyoma, de a Nagybecskereki Hírlapban világosan ott áll, hogy létezett a múlt század elején egy tordai szocializmus. A másfél oldalas cikk azt is mutatja, hogy Tordára költözésekor a szocialista eszme helyi aromával is gazdagodott. Az elnevezésben is. Akkoriban már magyarul is olvasható volt Marx és Engels *Kommunista kiáltványa*, de Tordán nem ehhez igazodtak. A társadalomtudományban és a politikában elfogadott kulcsszó helyett a „cucilizmus” kifejezés honosodott meg, és akik csatlakoztak, azok „cucilisták” voltak. Ezt mutatja az újságcikk első sora is. A „cucilizmus” szót nem Tordán találták ki, de a befogadásánál tordai stílusérzék is szerepet játszhatott. Az otthonosabb szó talán több megértést is vonzott. A cikk azt is mutatja, hogy miért lettek Tordán sokan cucilisták. Azért, mert egy kegyetlenül kizsákmányoló haszonbér-szerződést kellett kötniük Pejachevich Péter gróf NM örököseivel. (Amikor először láttam a cikkben az „NM” megjelölést, fogalmam sem volt, hogy ez mit jelent. Tovább olvasva

kiderült, hogy „Nagyméltóságú”). Az írás hosszan részletezi a haszonbérleti szerződés méltánytalanságait. Olvasom, hogy egy tordai bérlő nemcsak az uradalomnak volt mindenesé, hanem „szolgájává kellett lennie mindazoknak, akik az uradalommal barátságos jó viszonyban éltek”. A vezércikk arra a következtetésre jut, hogy nincs mit csodálni, és elítélni sem lehet a tordai embert, „ha az ökleit mutogatja és azzal fenyeget, hogy minden úri gazembert leüt a lábáról”. A zárósorok szerint a „latifundiumok erkölcstelen, szemérmetlen zsarnoksága” nyomán kapott lábra józan és művelt tordaiak kötött a szocializmus.

A Nagybecskereki Hírlap vezércikke 42 évvel azelőtt jelent meg, hogy Sándor bevonult a Petőfi-brigádba. Valami támaszt keresve, kiszámolom, hogy mi volt 42 évvel a most előtt. (A „most” 2022-ben van, míg írom ezt a szöveget.) 42 évvel ezelőtt 1980 volt. Ebben az évben halt meg Tito. Ekkor indult a kommunizmus utolsó évtizede, és ekkor került képbe Jugoszlávia szétesése is. Hosszú vajúdasokat láttam akkor. Ma inkább egy tűnő zárójeletet. A különbséget Paul Valéry tudja megmagyarázni. Szerinte: „Az idő hosszúságát *közben* érezzük; a rövidségét csak *utána*”. Ami utólag lerövidült, az emlékezetben is kevesebb helyet tart meg. És ma már más remények és más félelmek vannak közöttünk, mint 42 évvel ezelőtt. Itt van még az is, hogy a múlt még kevesebb befolyással van azokra, akik akkoriban még nem voltak jelen. Sándor nem volt még jelen 1902-ben. Szóval nem igazán valószínű, hogy a tordai cucilizmus hagyományai irányították volna Tito felé.

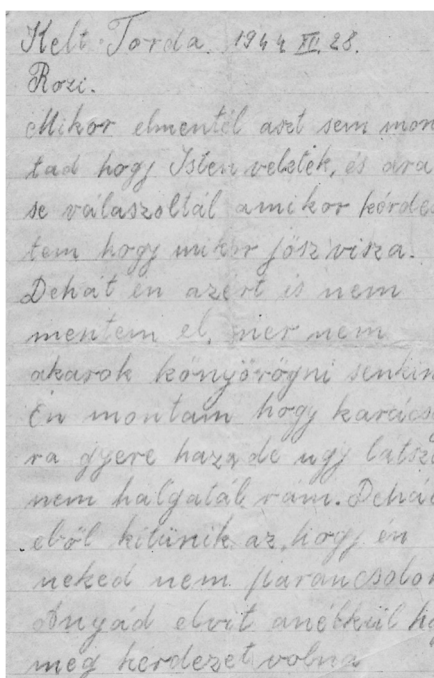
Persze később is alakultak késztetések, és voltak Bánátban szocialista vagy kommunista magyarok is. Nagyapám mondta egyszer, hogy ha nem is értett velük egyet, megértést érdemlő embereknek tartotta a „kommunizmus előtti kommunistákat”. De Sándor korában ilyenek inkább munkások között

voltak, K. Sándor földműves volt. Nézegetve a lehetséges csatlakozási okokat, kevésbé tűnik valószínűnek, hogy Sándor kommunista, vagy szocialista, vagy cucilista hitből csatlakozott.

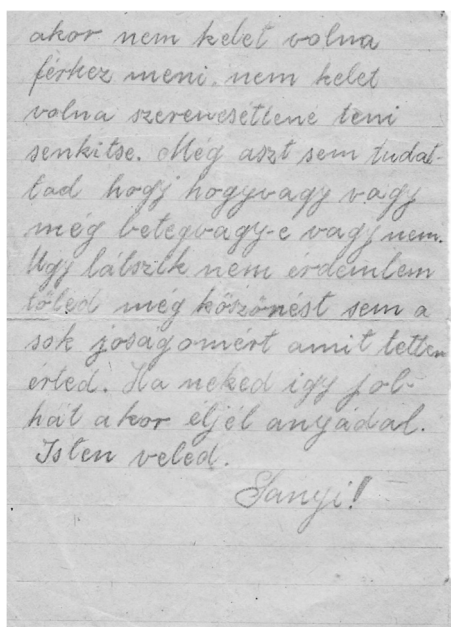
Hogy ne hagyjak ki semmit sem a találgatásból, itt van az is, hogy a Petőfi-brigádban magyar volt a szolgálati nyelv. Így Sándor otthonosabb környezetbe került, mintha egyszerűen katonai szolgálatba lép. Talán ez is hozzájárult a döntéshez.

És itt van még Rozi. A Petőfi-brigád 1944. december 31-én alakult. Az iratok közt találtam egy levelet, melyet Sándor 1944. december 28-án, aprószentek napján írt tintaceruzával a feleségének, Rozinak. Szóval három nappal mielőtt megalakult a Brigád (és vélhetően három nappal mielőtt maga is csatlakozott volna). Nagy reménnyel kezdtem olvasni a levelet. Talán kiderül belőle, gondoltam, hogy mi vezette Sándort, és hogy mit érzett, mielőtt beállt volna a harcosok közé.

A levél így néz ki:

Kelt Torda. 1944 XII. 28.
Rozi.
Mikor elmentél azt sem mondtad hogy Isten veletek, és ara se válaszoltál amikor kérdeztem hogy mikor jössz vissza. De hát én azért is nem mentem el, mert nem akartok könyörögni senkinek. Én mondtam hogy kardcsapásra gyere harra de meg látszik nem hallgatok rá. De hát én látom hogy ez a világ elvált tőlünk az, hogy én neked nem parancsoltam hogy menjél elvált anélkül hogy meg kérdesztem volna

ahor nem lehet volna férköz menni, nem lehet volna szeremesetlene tenni senkinek. De az azt sem tudtad hogy hogy vagy vagy még beteg vagy-e vagy nem. Hogy látszik nem érdemlem tőled még köszönetet sem a sok jószágomért amit tetted érte. Na neked így jobbat a kor eljél anyádnal. Isten veled.
Sanyi!

Itt van (legépelve) a teljes szöveg:

Kelt Torda 1944 XII. 28

Rozi,

Mikor elmentél azt sem mondtad hogy Isten veletek, és ara se válaszoltál amikor kérdeztem hogy mikor jössz vissza. De hát én azért is nem mentem

el, mer nem akarok könnyörögni senkinek. Én montam hogy karácsonyra gyere haza de ugy látszik nem halgatál rám. De hát eből kitünik az, hogy én neked nem parancsolok. Anyád elvit anélkül hogy meg kérdezet volna akkor nem kelet volna férhez meni, nem kelet volna szerencsétlené teni senkit se. Meg aszt sem tudattad hogy hogy vagy vagy még beteg vagy-e vagy nem. Ugy látszik nem érdemlem tőled még köszönést sem a sok jó-ságomért amit tettem érted. Ha neked így job hát akkor éljél anyádal.

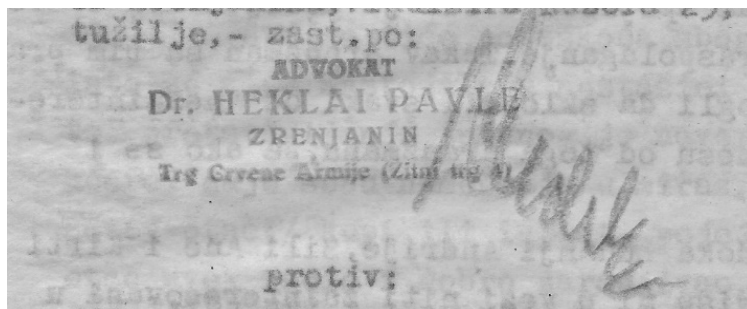
Isten veled

Sanyi!

Ezt írta Sándor/Sanyi, mielőtt csatlakozott volna a Petőfi-brigádhoz. Amit nem tudott kifejezni, azt talán a vastag felkiáltójel mutatja az aláírás után. Ideológiát nem érzek a mondatokban. Keserűséget inkább. És a keserűség sokféle sodor embereket. Azon is el lehetne gondolkodni, hogy alakult-e Rozinak (vagy Rozi távozásának) valamilyen szerepe a Petőfi-brigád káderfejlesztésében.

Maga a per

A per 1948 novemberében indult. Rozi volt a felperes, őt Pali nagybátyám képviselte. A kereset megfontoltan van fogalmazva. Látom, hogy az ügyvédi pecsét is körültekintő.

A név (Dr. Heklai Pál – hivatalosan „Pavle”) után címként az akkor frissen hivatalos „Trg Crvene Armije”, vagyis Vörös Hadsereg tere van feltüntetve, de ott áll zárójelben, hogy („Žitni Trg”), azaz Búza tér. Mert a zárójelbe tett nevet ismerték is Becskereken. Gyalog körülbelül 20 percnnyire volt a házunktól Pali bácsi irodája a Búza téren. Voltam ott többször is. Egyszer egy nagyon sürgős feladattal. Szombati nap volt, de Pali bácsi elment az irodájába, hogy találkozzon egy fontos ügyfelével. Viszont elfelejtett magával vinni egy iratot. Ott maradt nálunk a szobájukban, ahol a Tantival laktak. Enélkül nem lehetett a lényegre térni a Búza téri irodában. Pali bácsi felhívta az apámat, de őneki is dolga volt, engem kért meg, hogy vigyem el a Búza térre az iratot. El

is vittem, egy kék borítékban. Pali bácsitól kaptam egy csokoládét. (Csakúgy, mint korábban egy orosz tiszttól.) Valószínű, hogy ez 1948-ban volt. Ekkor kilencéves voltam, és harmadikos elemista. Beugrik az is, hogy amikor a Búza térre (Vörös Hadsereg terére) értem, hallottam valami szitkozódást – magyarul. Ezt bizonyíthatná a 12 688/2 számú ügyirat, melyet Búza tér-kötődés miatt tettem egyszer félre. Ebben fel van hozva, hogy J. József becskerekeli lakos, a Vörös Hadsereg terén, nyilvánosság előtt „gyalázó szavakkal árasztotta el Matildot, egyebek között ‘kurvának’ is nevezve”. Viszont ez 1949-ben történt, november 9-én. Aztán az internethez fordultam, és ott látom, hogy 1949. november 9. nem szombati nap volt, hanem szerdai. Én biztos szombaton vittem el Pali bácsinak az iratot. A múlt foszlányai néha összekapcsolódnak, néha csak elsiklanak egymás mellett. Szóval annál maradok, hogy talán mégsem 1949-ben, hanem 1948-ban mentem el egy szombaton az irattal a Búza térre.

Keresek további támpontokat, hogy emlékezzem, és mutathassak valamit az 1948-beli Becskerekéből. Egy iskolafüzetemben, pontosan 1948 novemberében, fel van jegyezve ez a mondat. „Az utca sötét, és csak itt-ott villan meg egy járókelő lámpája.” Azt hiszem, a saját mondatom, de nem vagyok egészen biztos. Akkoriban volt is, meg nem is volt közvilágítás a becskerekeli utcákon. Ha nem volt, és nem adódott erős holdfény sem, olajlámpára volt szükség, melyet zsinóron vagy dróthuzalon hordoztak a járókelők. 1945. február 4-én nagyapám ezt jegyezte fel a Naplójában:

Hét óra tájt Brájjer Stefi meggyújtotta a magával hozott kis laternát, amelynek pislogó kis fényénél – a háziaktól búcsút véve – nekivágtunk az utca sötétjének. Hónapok óta nincsen utcai világítás. Így az esték, éjjelek koromsötétek.

1948-ban is volt még ilyen. Valami keveset segített Halmai Öcsi rádióműhelye. Ez körülbelül száz méternyire volt a házunktól (az utca baloldalán, ha a katolikus templom felé megyünk). A műhelyben sokszor késő este is égett még a villany, és jutott valamennyi fény a járdára is a műhelyablak előtt.

Az első játszma

Tehát ebben az időben indul a per. Pontosán 1948. november 4-én. Rozi most már Becskereken lakik, a Vladimir Nador utcában. A kereseti igény: „két barna színű kemény fából készült ágy”. Ezeket összetolva alakult a házasság Tordán. Biztos volt benne matrac is, feltehetően kettő, de ezek kimaradtak a perből. Rozi azt követeli, hogy az apósa adja neki vissza a házasságot. Csakúgy, mint az elhunyt férjnek, az apósna is K. Sándor volt a neve. Őt az apám képviselte. Az iratok között számos beadvány van, kézzel feljegyzett (nem könnyen olvasható) tanúvallomások és két ítélet (egy elsőfokú és egy másodfokú). Sok igekezetet látok az iratokban. Pali bácsi és az apám kemény csörtét folytattak. Úgy valahogy, mint amikor két barát (vagy sógor) egy tenispályán állnak egymással szemben, és minden tudásukat bevetik.

A kereset szerint a házasszoba berendezését a feleség apja biztosította. Ez volt a stafírungról. Aztán miután a férj elment a Petőfi-brigádba, és onnan nem tért vissza, Rozi pedig elköltözött a szüleihez, a bútortárgyak ott maradtak az apósznál, K. Sándornál. Egyszer (nem írja pontosan, hogy mikor) K. Sándor felszólította a menyét, hogy jöjjön el, és vigye el a stafírungot. El is vihették mindent, de az ágyakat nem. Ezt bizonyítja Varjú Sándor tanúvallomása. Ő vitte kocsival Rozit és az apját Muzslyáról Tordára és vissza. A tordai háznál Varjú Sándor látta, hogy egyes bútortárgyakat rögtön átadtak, ezeket Rozi apjával együtt fel is rakta a kocsira. Ezután Rozi és az apja kértek két ágyat is, de az alperes és a felesége ezt megtagadták. Veszekedés indult, de ennek a részleteit Varjú Sándor nem ismeri, mert Rozi, Rozi apja, K. Sándor és a felesége bementek egy szobába és ott veszekedtek, Varjú Sándor pedig kinn maradt a kocsinál. Kézrel lejegyzett vallomásában ott áll még, hogy: „ha jól emlékszem ez 1945-ben történt”. – (Itt hadd tegyem még hozzá, hogy az iratok és feltárolt valóság-mozaikok többnyire nagyon segítik a prózaírást, de néha zavarják is. A valóságban túl sok szereplőt hívtak Sándornak. A Petőfi-brigád harcosát is, az apját is, Varjú tanút is. Állandóan magyarázni kell, hogy melyikről van éppen szó. Egyszerű prózaszövegben, ahol maga a szerző választ neveket, ez könnyen elkerülhető lenne. Dokumentumprózában nem. És lesz ebben a szövegben egy újabb Sándor is, ami még jobban keveri a dolgokat.)

Az iratokból világosan kitűnik, hogy mi körül folyt a veszekedés a tordai szobában. K. Sándor azt állította, hogy a házasszoba az övé. Rozi és szülei nem így látták. A kereset Ludányi András muzslyai asztalos tanúvallomására is hivatkozik. Nála készültek a bútorok. Az ágyak mellett egy tükörhöz szükséges keret és állvány, valamint egy mosdó. Rozi apja elvitt az asztalhoz egy régi sifonért is, melyet át kellett faragni és át kellett festeni, hogy az ágyakkal és a tükörasztallal együtt harmonikus szobaberendezést alkossanak. A mosdó színe nem alkalmazkodott. Zöld volt. Bennem az a kérdés is felmerül, hogy hogyan készíthetett mosdót egy asztalos. Beugrik, hogy egyszer láttam valakinél Becskerekken egy famosdót, de nem vagyok biztos, hogy ez most emlékezet vagy a periratok által ihletett képzelet. És persze lehet az is, hogy tulajdonképpen mosdóasztalról volt szó. A per szereplői ezt látták maguk előtt, és mosdóasztalra gondoltak akkor is, ha „mosdót” írtak vagy olvastak. Vannak pontatlanságok, melyek csak utólag válnak talánnyá. Megválaszolatlan számomra az a kérdés is, hogy a tordai háznál volt-e csap a mosdó felett. Könnyen lehet, hogy vödörrel, a kerti kútból hoztak vizet mosakodás előtt.

Amikor vallomást tett, Ludányi azt is igazolta, hogy Rozi apja fizetett a bútorért. Az összár 19 000 dinár volt. Tehát Varjú Sándor bizonyítja, hogy K. Sándor megtagadta, hogy odaadja az ágyakat, Ludányi pedig igazolja, hogy ezekért Rozi apja fizetett. Ilyen érvelésből ász is alakulhat. De sikerült

mégis visszaütni a labdát. K. Sándor és az apám nem vitatták Ludányi vallomását. Elismerték, hogy Ludányitól Rozi apja hozta el a bútorokat, és ő is fizetett. De a már hálóhoz futott Pali bácsi felett magas ívben át lett ütve a kérdés, hogy kinek a pénzével fizetett? Ludányi ezt nem tudhatta, és őt ez nem is érdekelte. Fontos, hogy megkapta a pénzt. K. Sándor szerint ő fizetett. A fiának adta a két ágyért járó 14 000 dinárt, az ifjabbik Sándor fizetni is akart, de nem volt még kész az ágy, ezért odaadta a 14 000 dinárt Rozi apjának, hogy ő adja át, amikor elmegy a többi bútorért is. Tehát – az alperes szerint – Rozi szülei csak a tükörsasztalt, a mosdót és a sifonér javítását fizették a saját pénzükből. Ezek a bútortárgyak valóban Rozit illetik meg – de az ágyak nem.

Igy Pali bácsinak a hálótól vissza kellett futnia az alapvonalig, ezt meg is tette, és onnan visszanyeste a labdát. Azt mondta, hogy miután bizonyítva lett, hogy Rozi apja fizetett, az alperesen van a bizonyítás terhe, ha azt állítja, hogy más pénzből történt a kifizetés. Innen egy hosszú labdamenet indul. Tanúk következtek, a bíróság meg is adta a módját a dolgoknak. 1948. november 20-án és december 8-án több tanú is sorakozik a bíróság előtt. Aztán az alperesnek eszébe jutott még valami, és december 22-én is ki lett hallgatva egy újabb tanú. A vallomásokból kiderül az is, hogy Rozi és Sándor „a háború utolsó évében kötöttek házasságot”. Ez Bánátban 1944-re utal. Szóval kevesebb mint egy évig éltek együtt. A házasság nem kophatott el, az értéke sem igen csökkenhetett.

Az alperes (K. Sándor) eskü alatt vallott. Elmondta, hogy amikor a fia megkérte Rozi kezét, Rozi szülei azt mondták, hogy nem tudnak rögtön hozományt biztosítani, mert két idősebb lányuk is van, az egyiknek nemrég adtak 24 000 dinár értékű stafírungot, a másik is házasságközelben van, Rozinak várnia kell, míg sorra kerül. Mivel sem az ifjabbik Sándor, sem Rozi nem akartak várni, a házasság megindult, és igyekeztek mielőbb házassághoz jutni. Ezért az apa (az idősebbik Sándor) úgy döntött, hogy ő veszi meg a házasságot, odaadja használatra a fiának és a feleségének – és majd visszaveszi magához, ha Rozi szülei meg tudnak venni egy ágyat. Így tárta elő a dolgokat az alperes. Vilma, Rozi anyja, vallomásában elismerte, hogy amikor Sándor megkérte Rozi kezét, valóban nem tudtak rögtön teljes hozományt (és ennek részeként ágyat is) biztosítani, mert egy hónappal korábban egy másik lányuk ment férjhez, az ő részére kellett költekezni. Viszont Vilma szerint egy hónap múlva már volt elég pénzüik, meg is vették a stafírungot – és ennek részeként a házasságot is. Rozi apja is azt vallotta, hogy ő maga fizette ki saját pénzből az ágyakat, és tulajdonképpen nem is a pénz miatt kellett várni, hanem azért, mert 1944-ben nem volt könnyű nyersanyaghoz jutni. Szóval itt a szülők szembenálló vallomásai nyomán egyenlő állás (40:40) alakult.

Aztán itt van Szabó Rozália vallomása. Látom, hogy helyenként (valószínűleg igazgatva beszéd közben a fejkendőjét) egy kicsit többet is mondott,

mint amennyit kérdeztek. Mert azt érezhette, hogy ebben a meghatározó helyzetben, itt a bíróság előtt, el kell mondania mindent, ami fontos. Mint helybeli asszony, aki tud az eseményekről, rögtön közölte, hogy „feleségként Rozi korábban érkezett Tordára, mint az ágyak”. Majd kérdés nélkül azt is elmondta, hogy sajnos ő sem tudja, hogy aludtak Sándor és Rozi, míg az ágyak meg nem érkeztek. Szabó Rozália ezután még hozzáteszi, hogy a megboldogult Sándortól hallotta, hogy az apja 14 000 dinárt adott, hogy minél előbb megvehessék az ágyakat, azzal, hogy az apa ezeket majd visszaveszi magához, ha Rozi anyjának sikerül ágyat is szereznie a hozomány részeként.

Mezei János azt vallotta, hogy ő vitte Rozit szekérral Muzslyára, amikor 1944 decemberében távozott Tordáról. János megkérdezte, hogy mi lesz a bútorral. Beszélgetés közben (János szerint) Rozi azt is megemlítette, hogy az ágyakat az apósa vásárolta.

Ezt az igazságváltozatot mutatja Bugyi Erzsébet vallomása is. Ő vendégségben volt Rozi szüleinél a házasság első hónapjaiban. Ekkor készültek Muzslyáról Tordára szállítani a stafírungot. Ott volt a bútortárgyak között a két ágy is. Erzsébetnek minden tetszett, és dicsérően mondta, hogy milyen szép, hogy ilyen stafírungot biztosítanak. Rozi anyja (Vilma) azonban hozzátette: „igen, de K. Sándor segítségével”. Később az ifjabbik Sándor (a férj) is megemlítette Bugyi Erzsébetnek, hogy egyes bútortárgyakért az apja adott pénzt.

Az alperes utolsó tanúja Perjes András volt. A német megszállás utáni első években ő volt Tordán a Helyi Népbizottság elnöke. 1948. december 22-én tanúskodott – aznap, amikor megszületett az elsőfokú ítélet is. A vallomást azzal kezdi, hogy 1945-ben a Népbizottság előtt felmerült a kérdés, hogy Sándor „elesett vagy eltűnt” a harcok során. A bolmáni csata 1945 márciusának második felében volt. Ott esett el a legtöbb harcos. Utána még harcoltak a Petőfi-brigád életben maradt tagjai, de áprilistól már inkább más hadegységekben. Májusban ért véget a háború. A kézzel lejegyzett vallomásban csak az áll, hogy 1945-ben volt az ülés. Az a valószínű, hogy 1945 májusban vetette fel a Népbizottság a kérdést, hogy mi is lett Sándorral. A tanúvallomásban az is ott áll, hogy a felperes (Rozi) követelte, hogy átvehesse a házasságot. A lejegyzett mondatokat olvasva úgy tűnik, hogy a Népbizottság ülésén vetődött fel ez a kérdés. Néha sokfelé ágazik egy napirendi pont. Kishatalmi és nagyhatalmi országok parlamentjeiben is. És Tordán is. A szocializmus építésének éveiben is. De azt sem tartom kizártnak, hogy a Népbizottság ülése után még bementek az elnöki irodába Rozi, Rozi apja és Sándor szülei, és ott ágazott tovább a vita. A bíró helyében én megkérdeztem volna Perjest, hogy a Népbizottság ülése közben, vagy később vetődött fel a házasság kérdése. De belátom, hogy ez a részlet inkább a prózaszöveget, mint a per kimenetelét segítené előbbre. Mindenesetre Perjes tanúsítja, hogy az idősebbik K. Sándor hajlandó volt ismét rendelkezésre bocsátani az ágyat – de csak akkor, ha a fia

mégis visszatér a csatatérről. Perjes azt is elmondta, hogy Rozi megemlítette, hogy a bútortvásárláshoz a férje is adott pénzt, de nem pontosította, hogy mikor és mennyi pénzt adott. A jegyzetben ott áll az is, hogy ugyanaznap (tehát amikor a Népbizottságban felvetődött a kérdés, hogy él-e még Sándor) Rozi és az apja még egyszer meglátogatták Perjest (ezúttal az alperes nélkül). Ekkor felvetették a lehetőséget, hogy egyezséget kössenek az idősebb K. Sándorral – esetleg úgy, hogy az egyik ágy nála marad, a másik pedig Rozihoz kerül.

Ezután ismét Rozi tett vallomást. Azt elismerte, hogy szó volt „egy ágy ide – egy ágy oda” egyezségről, de hozzátette, hogy nem került sor tényleges egyezkedésre. Azt tagadta, hogy akár az idősebbik, akár az ifjabbik K. Sándor fizetett volna az ágyakért, és azt is tagadta, hogy ő ilyet mondott volna.

Ezután a bíróság volt soron. A becskerekai (zrenjanini) járásbíróság 1948. december 22-én hozott ítéletet a nép nevében és „Halál a Fasizmusra, Szabadság a Népnek” zárómondatokkal. A bíróság (és így a nép is) K. Sándornak adott igazat. Az ítélet felvezető részében ott áll, hogy a férj, ifj. K. Sándor, 1944-ben a Petőfi-brigádhoz csatlakozott, „de a harcból nem tért vissza”. Ezután fel vannak sorolva a nem vitatott tények (hogy milyen bútortárgyakat rendeltek Rozi szülei, és hogy Rozi apja fizetett Ludányinak). A per lényegére térve, a bíróság úgy látta, hogy nem lehet hitelt adni Rozi és Rozi szülei vallomásának, mert ők érdekeltek. Ezzel szemben független tanúk (Mezei János, Bugyi Erzsébet, Szabó Rozália és Perjes András) vallomásaiból az következik, hogy az ágyakért K. Sándor adott pénzt, és hogy ezt a felperes és szülei el is ismerték különböző beszélgetések során. Ezt mutatja K. Sándor vallomása is, aki ugyan nem független tanú, de eskü alatt vallott. A bíróság hivatkozik még a háborúban elesett K. Sándor egyik levelére, melyben arra kéri az apját, hogy semmiképpen se adja oda Rozinak az ágyakat. Tomić Vladimir, a bírói tanács elnöke, arra a következtetésre jutott, hogy az alperes (az elhunyt férj apja) megtarthatja az ágyakat, a perköltségeket pedig a felperes (Rozi) kell, hogy fizesse.

A második játszma

Az első szettet az apámék nyerték, de Pali bácsi nem adta fel. 1949. január 27-én következik egy fellebbezés. Az iratcsomóban ez a leghosszabb beadvány – négy sűrűn gépelt oldal. Figyelmesen olvasom, a legelején megállok a felperes címénél. A keresetben az állt, hogy Rozi a Vladimira Nazora 32.-ben lakik. A fellebbezésben Vladimira Nazora 25. van megjelölve. Ismerem a környéket, iskolába menet (az utcánkából balra fordulva) a Vladimir Nazor utcán is végigmentem. Visszajövet is útba esett ez az utca. Errefelé volt Paskó Rózsi fodrászműhelye, oda jártam nyíratkozni a per éveiben és később is. Tudom, hogy a Vladimir Nazor utca mindkét oldalán földszintes házak voltak, néhányban kerti lakások is. Ez most sem változott. A per idején Rozi új férjével

élt együtt. Lehet, hogy előzőleg a páros oldalon volt albérleti lakásuk, majd átváltottak egy másik albérletre (talán kerti lakásra) a páratlan oldalon. Azt sem tudom kizárni, hogy Pali bácsi elírta a házszámot az egyik beadványban. Bár ő pontos szokott lenni.

A fellebbezés azzal indul, hogy tévesen állapították meg a tényállást. A bíróság figyelmen kívül hagyta Rozi és Rozi szüleinek vallomását, „mert ők érdekeltek”. Viszont K. Sándor is érdekelt, és érdekelt az alperes szinte minden tanúja. Szabó Rozália az alperes anyósa, Mezei János pedig a keresztkomája. Perjes András közeli barátja. Tehát ők is érdekeltek. Itt van aztán még az is, hogy (a fellebbezés szerint) Rozi nem beszélhetett Mezeivel arról, hogy mi legyen az ágyakkal, és így nem kerülhetett szóba az sem, hogy kinek a pénzéből vásárolták. Azért nem, mert a beszélgetés 1944 decemberében folyt, ekkor még nem lehetett tudni, hogy Sándor életét veszti a háborúban, és így véget ér a házasság. (Itt fel lehetett hozni ellenérvként a férj levelét, melyet aprószentekkor – a Petőfi-brigádba való bevonulása előtt néhány nappal – írt Rozinak. Ebből az tűnik ki, hogy Rozi nemcsak elutazott, hanem elhagyta Sándort, tehát nem volt értelmetlen arról beszélni, hogy mi lesz a házassággal.)

Pali bácsi fellebbezésében szóba kerülnek a bizonyítási eljárás elvi kérdései is. Például az, hogy mit jelent, ha több tanú is emlékszik arra, hogy valamilyen beszélgetés közben Rozi vagy a szülei maguk említették, hogy K. Sándor pénzéből lettek megvásárolva az ágyak. Felvetődik a kérdés, hogy ha helyes eljárási elveket követünk, akkor ezek a rímelő emlékezetek erősítik az alperes álláspontját, vagy inkább gyanút keltenek (pláne, ha anyósok és keresztkomák is vallanak).

Nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy mi is állhat a rímek mögött. Néha egy szerencsés összefutás, de nem mindig. Nem tudom, beszéltek-e valamikor Pali bácsi és az apám ebéd közben erről az ügyről. Konkrét esetekről nem szoktak beszélni, ha szemben álltak a perben. Elvi kérdések néha szóba kerültek. Azt is látom (ezúttal nem a nagyapám, hanem az apám naplójában), hogy 16 évvel később, apám és Pali bácsi valóban beszélgettek a bizonyítási eljárás módosatairól – méghozzá Caracasban. És ezt most komolyan mondom. 1965 nyarán az apám Caracasban volt látogatóban Piroska nagynénémnél és a Pali bácsinál. Ők akkor ott éltek. Pali bácsi caracasi ügyvéd lett.

Idők során nagyon sok hitet és hullámot tapasztaltam Becskereken. Az ötvenes évek második felében az a hit terjedt (magyarok között különösen), hogy aki igazán szépen akar élni, annak Venezuelába kell mennie. Nem tudom már, hogy ki ment ki elsőnek (lehet, hogy akkoriban sem tudtam). Mindenesetre köztudott volt, hogy ez a valaki azt a hírt közölte, hogy ott nagyon jó. Ezt ellenőrizni nem igazán lehetett Becskerekről, de könnyen lehet, hogy valóban jobb sorsra váltott az első távozó. Aztán egy hullám alakult. Tudom, hogy Pali bátyám és Piroska néném jó ideig készülődtek, és ezalatt

spanyolul tanultak. Akkoriban Pali bácsi reggel ötkor kelt, és kiment az udvarba egy kemény borítás spanyol tankönyvvel. Faszéken ült, ott valahol, ahol korábban az orosz gépkocsi állt. Előtte jegyzetfüzet egy zsámolyon. Hét óra tájt jött vissza a lakásba reggelizni. Míg ő és a nagynénem még készültek, Halmai Öcsi (akinek a rádióműhelyében este nagyon sokáig égett a villany), csakúgy, mint Paskó Rózsi (akihez nyíratkozni jártam), már kinn voltak Caracasban. Sok olyan ember is elment, akiket nem ismertem. Miután nagynénemmel együtt elmentek, Pali bátyámnak viszonylag gyorsan sikerült venéz ügyvédi vizsgát tennie, és egy jól menő irodát vezetett.

Néhány hónapja (2022 márciusában) került kezembe az apám Caracasban írt naplója. A tordai házasságra vonatkozó 12 618 számú ügyiratot szintén 2022 márciusában vettem először kézbe. Úgyhogy most (2022-ben) ugyanabban a múltban kötöttek ki az 1948/49-es tordai vonatkozású per és az 1965-ös caracasi eszmecsere.

1965. augusztus 9-én, hétfőn, ezt jegyzi fel az apám:

Este Pali elmondja az itteni eljárásbeli különbségeket. Furcsa, és a kontinentális európai jogrendszerhez képest, nehézkes és elavult szisztémának tűnik. A szóbeliség, a közvetlenség, az anyagi igazság megállapításának elve helyett írásbeliség, korlátok a bizonyítás felvevésénél és komplikált nagyon nehézkes nyilvántartási rendszer.

Aztán áttérünk a hazai jogáskollégákra. Éjjel 1-ig tart a diskurálás.

A caracasi közös vacsorát képpel is tudom bizonyítani. Abban nem lehet egészen biztos, hogy augusztus 9-én készült a kép, de azt tudom, hogy Caracasban. Pali bácsi ül baloldalt. Pali bácsi utólag arra a következtetésre

jutott, hogy könnyebb volt a becskerekeli eljárási szabályokon belül igazságot keresni. Látom azt is, hogy Rozinak Venezuelában még kevesebb esélye lett volna. Az éjjel 1-ig tartó caracasi beszélgetés kitért az igazságszolgáltatást befolyásoló eszmékre és előítéletekre, és szóba került, hogy Venezuelában hátrányos a nők helyzete. Az akkori venéz jog szerint csak a nő házasságtörése volt válóok, a férfié nem. Emellett az asszony tulajdonával a férj rendelkezhetett. Szóval lehet, hogy ha Caracasban folyik a per, Rozi a sifonért sem kapta volna vissza.

És itt eszembe jut, hogy 1965-ben, míg apám Venezuelában volt látogatáson, én Délkelet-Szerbiában, Aleksinácon voltam kötelező katonai szolgálaton a jugoszláv hadseregben. A nyár folyamán (nagyon valószínű, hogy éppen augusztusban) jogi tanácsot adtam egy tisztnek valamilyen ügyes-bajos kérdésben. A tanácsom (feltehetően a szerencse közbenjárásával) sikert hozott. Ezután a tiszt meghívott a lakására egy díszvacsorára. Nem volt könnyű megfelelni az elvárásoknak. A háziak nagyon igyekeztek, sokféle ínycséséget tettek elém, zömmel ízlett is. De tudtam, hogy elvárt megelégedést csak úgy tudok meggyőzően mutatni, ha a dicsérő szavak és mosoly mellett mindenből sokat eszek. Többet, mint amennyi tényleg jólesett volna. Az egészet most azért mesélem, mert amíg ott ültünk az asztal mellett, a tiszt, kamaszkorú fia, két tiszt-barát és én, ott sürgölődött az asztal körül a feleség is, de nem ült le közénk. Később hallottam egy-két katonatársamtól, hogy Aleksinácon ez így van rendjén. Kommunizmus alatt voltunk, az 1946-ban meghozott jugoszláv családjogi törvény teljes egyenjogúságot biztosított a nőknek, haladóbb volt, mint sok nyugati jogszabály. Németországban akkoriban nőknek nemigen lehetett bankszámlája, Svájcban szavazati joga sem. Szóval Aleksinácon, a nők jogai tekintetében, az európai átlag felett álló jogszabályok voltak akkoriban érvényesek, de ezek a normák sem tudták mindenütt megingatni az évek során rögzült illemszabályokat. A vacsora is mutatta, hogy sok mindent irányítanak hitek és előítéletek. Néha újak, néha régiek.

Egyébként, 1965. augusztus 15-én apám egy templomi látogatásról is beszámol naplójában. Itt is szóba kerül a nemi egyenlőség. Feltételezem, hogy annak ellenére, hogy nem volt válóok, a férj által elkövetett házasságtörés a meggyónandó bűnök közé tartozott. De a gyónásnál is voltak (akár házasságtörésről, akár másról volt szó) előjogok. És ezt az apám látta is a caracasi templomban:

A jobboldali „hajóban” foglalunk helyet. A közelben, a falnál, gyóntatószék. Egy sor venéz asszony és lány van egyik és másik oldalon. Kreolok, egy kis kövér, germántípusú lány közöttük. Egy férfi jelenik meg. A pap őt „frontálisan” szemtől szembe gyóntatja – és soronkívül. Pali magyarázza, hogy férfiakat mindig soron kívül és „személyesen” (a pap és a gyónó közt nincs rács) gyóntatják.

Szóval sokféle kifejezési formát talált (és valamennyire talál ma is) a férfiak helyzetelőnye. Néha templomban is. És persze más hitek és más előítéletek is alakítanak előnyöket és hátrányokat. Bírósági eljárásokban is. Rozi és Sándor perében Pali bácsi úgy látta, hogy egy besorolás az ellenfelet segíti, K. Sándor rajtolhat előnyösebb helyről. Ezért igyekezett láttatni, hogy Rozi is megérdemli ezt a startpozíciót.

Pali bácsi azt nem mondja (és nem is juthatott eszébe), hogy Rozinak a becskereki bíróság előtt abból származott volna hátránya, hogy nő. Erre tényleg nem utal semmi. Viszont látom, hogy a fellebbezés egyensúlyozni igyekszik egy másik politikai taszítást. Tudvalevő, hogy Sándor, Rozi férje, csatlakozott a Petőfi-brigádhoz, és köztudomású volt az is, hogy Sándorék nyerték a világháborút. Feltehető volt, hogy a bírák között valamennyi rokonszenvtöbblet alakul a győztesek irányában, és a per úgy formálódott, hogy inkább az alperes (az apa) kapott helyet az elesett Sándor oldalán. Ezt is igyekszik ellensúlyozni a fellebbezés. A negyedik oldalon ott áll, hogy Rozi második férje is a partizánok oldalán harcolt, és ennek a férjnek is K. Sándor a neve. (Hozzáteszem még azt is, hogy a „K” rövidítés pontosan ugyanazt a vezetéknevet jelzi mindkét férj esetében.) Rozi következetes maradt. Így nem lenne becstelen, ha egy újabb Sándor – aki partizán is volt – használhatná a házasságot.

Egyébként nemrég kezembe került egy történelemkönyv, melyből 1949-ben tanultam. Tehát a per idején. Négy szovjet szerző írta a könyvet: Galkin, Zubok, Notorics és Hrosztov. A Vajdasági Tartományi Főbizottság gondoskodott, hogy magyarra is le legyen fordítva. A könyv címe „Az újkor története”. A tankönyvben a korszakok is célirányosak lettek. A bevezetőben ott áll, hogy mettől meddig tart pontosan, és hogyan fut célba az újkor második időszaka. 1871 márciusában indul, amikor „Párizsban kitört a világ első proletár-forradalma, és bevezették a proletariátus diktatúráját – a Párizsi Komünt.” Az időszakot dicsőségesen zárja le az 1917-ben vívott oroszországi „szocialista forradalom, amelyet a munkásosztály nagy vezetérei régen megjósoltak”. Pali bácsi nem ezekbe a keretekbe helyezte volna az újkort – mint ahogy Aleksinácson is biztos voltak családok, akiknél a feleség is leült vacsora közben. De egy ügyvéd fel kellett, hogy figyeljen arra, hogy milyen hátszelek fújnak. Ezért tűnt hasznosnak felhozni, hogy az új férj is az új szocialista eszmék oldalára sorolható.

Mielőtt folytatom a fellebbezés további taglalását, visszatérek még a caracasi naplóbejegyzésre. Augusztus 15-én, vasárnap, miután apám a katolikus templomban felfigyelt a sajátos gyóntatási szertartásra (és privilégiumokra), este Szent István-napot ünnepeltek a caracasi Magyar Házban. (Tulajdonképpen 20-án lett volna az ünnepnap, de csak vasárnapokon voltak rendezvények a Magyar Házban, jobbnak tűnt egy kicsit korábban, mint késéssel ünnepelni.) Az ünnepségen sok becskereki volt. Piroska néném és Pali bácsi mellett ott volt Paskó Rózsi is, Cseszkó asztalos (aki biztos jól ismerte a

muzslyai Ludányi asztalosmestert), egy Gracol lány és a „fiatal Jámbor”. Az augusztus 15-i feljegyzésben nincsen említve, de ott lehetett Halmai Öcsi is, akit az apám többször is meglátogatott caracasi tartózkodása során, és kapott tőle egy olyan gramofontűt, mely Becskereken nem volt beszerezhető. Alakult egy probléma is az augusztus 15-én tartott ünnepségen. Napirenden volt egy „gyöngyösbokréta” tánc, ez műsorra is került, de Cseszkó Ernő nélkül. Ő nem táncolhatott, mert betörték a Magyar Házba valamilyen helyi tolvajok, és ellopták Cseszkó díszmagyar öltönyét. E nélkül nem vehetett részt.

És most vissza a fellebbezéshez. Azon igyekezve, hogy átvegye az irányítást, Pali bátyám próbálkozott egy rövidítéssel is, közvetlenül a háló mellé. Felhozta, hogy akkor is, ha a megboldogult férj tulajdonában volt az ágy, ez most már a feleségé, mert gyermekük nem született, ő a férj egyetlen örököse. Tehát az ágyat Rozi öröklí. Ezután a háléhoz szaladva a válaszbeadvánnyal, az apám azzal ütötte vissza a labdát (szintén rövidre nyesve), hogy ez csak akkor lenne így, ha valóban a férj lett volna a tulajdonos, de nincsen így, mert az idősebb K. Sándor átengedte ugyan a fiának az ágyat, de magának tartotta meg a tulajdonjogot.

A fellebbezésben fel lett az is tárva, hogy az elsőfokú döntés egyik támpontja kétséges. Az ítéletben ott áll, hogy 1945. november 1-én a férj levelet írt az apjának, és ebben kérte, hogy a házasságot semmiképpen se adja ki Rozinak. Pali bátyám szerint ez lehetetlen, mert a férj már nem élt 1945 novemberében. Ezt bizonyítja a bíróság 1947-ben meghozott holttányilvánítási döntése, mely szerint a halál feltételezett időpontja 1945. augusztus 10. Itt hozzáteszem, hogy az a valószínű, hogy Sándor még korábban vesztette életét. A háború után nagyon sok volt a holttányilvánítási eljárás. Legtöbbször nem lehetett megállapítani a tényleges időpontot. A belgrádi haláltábor zsidó áldozataival kapcsolatban feltételezett időpontok alakultak. Más eljárásokban azt látom, hogy biztonságos támasz híján inkább későbbi dátumot választ a bíróság. Egy olyan napot, melyen a kérdéses személy már biztosan nem élhetett. Ismerve a Petőfi-brigád harcosainak sorsát, az a valószínűbb, hogy Sándor már 1945 áprilisában vagy esetleg májusában vesztette életét. Szóval 1945 áprilisában vagy május elején még írhatott a harcterről levelet (házasság-ügyben is), de novemberben már biztosan nem. A válaszbeadvány igyekszik ezt a labdát is visszanyesni. Ott áll, hogy nem világos a levélen a kézzel írt dátum, valószínű, hogy nem november (XI), hanem április (IV) áll a keltezésben. Ezt a levelet nagyon szerettem volna én is megnézni, de sajnos nem maradt meg az iratok között. Úgyhogy nem tudom, mire hasonlít inkább a dátumot jelző szám.

A fellebbezésben Pali bácsi azt kérte, hogy ítéljék mégis Rozinak az ágyakat, vagy semmisítsék meg az ítéletet, és induljon újra az eljárás.

K. Sándor nevében az apám 1949. február 26-án adott be válaszbeadványt. Egy-két felhozott érvet már említettem. Most még hozzáteszem, hogy az alperes szerint az elsőfokú bíróság pontosan és jól vezette a bizonyítási eljárást. (Valószínűleg Pali bácsi is dicsérte volna a bírakat, ha az ő ügyfele javára hoztak volna ítéletet.) A válaszbeadvány szerint sok tanú lett kihallgatva, több mint egy ilyen ügyben szokásos, de ez azért volt, mert sok részletet kellett tisztázni. A bíróság alapos munkát végzett. Adogató helyzetben oda lett ütve az az érv is, hogy méltatlan lenne Rozinak ítélni az ágyat. Mert röviddel mielőtt a férje bevonult volna a Petőfi-brigádba, Rozi elhagyta a tordai házat és házasságot. És amint megtörtént a férje holtánnyilvánítása, azonnal férjhez ment egy másik Sándorhoz. Így erkölcsi joga sincsen arra, hogy most egy új Sándorral használja a háborúban elesett Sándorral megosztott házasságot. És – ami a beadvány szerint a legfontosabb – jogi alapja sincs, hogy magához vegye az ágyakat, mert be lett bizonyítva, hogy ezek az idősebbik K. Sándor pénzéből lettek kifizetve, és az ő tulajdonát képezik.

A másodfokú ítéletet 1949. március 22-én hozta meg a becskereki Kerületi Bíróság. Perović Novak tanácselnök tolmácsolta a nép véleményét. A döntés röviden lett megfogalmazva, gazdaságos keretek között. Egy félvnyi papírra lett gépelve (mind a két oldalon). Így a kettévágott papírlap másik felét is használni lehetett más bírósági célokra. A fellebbezést elutasították. A Kerületi Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az elsőfokú bíróság helyesen állapította meg a tényeket. Mezei János és Perjes András mégis független tanúk, és bizonyítást nyert, hogy a házasság az alperest, K. Sándort illeti meg.

Még néhány kérdés és egy következtetés

Amikor 1963-ban Újvidékre kerültem, gyakran bejártam a Forum Klubba – és ott többször láttam egy Petőfi-brigád-tagot. Ez Vébel Lajos volt, a Magyar Szó főszerkesztője. Kettesben sohasem beszélgettünk, csak nagyobb társaságban. Nem olyan volt, mint amilyennek elképzelni tanultuk a Petőfi-brigád tagjait. Ünnepegyességet vártam, inkább kedélyességet láttam. Az ünnepegyességnek csak egy mutatója volt jelen. Míg a Forum Klubban ült, Vébelnek rendszerint pipa volt a kezében. De ez nem volt ahhoz elég, hogy kiszorítsa az „inkább kedélyes” besorolást. Igaz persze az is, hogy nem ismertem eléggé. Azt sem tudom, hogy a szerkesztőségen belül milyen hangot ütött meg.

Azóta nem láttam közelről Petőfi-brigád-tagot. A 12 618 számú akta hozott ismét esélyt. Itt látom, hogy milyen hangulatban volt Sándor, mielőtt a Brigádhoz csatlakozott, és látom azt is, hogy milyen környezetből ment el a harctérre. Sok mindent csak találgatok. Néha több eséllyel. Szinte biztos lehetek, hogy Sándor kevesebb volt, mint harmincéves, amikor hadba vonult – és nem is jutott el a harmincadik életévéig. 1944-ben vette feleségül Rozit. Akkoriban – Tordán is, másutt is – korábban volt szokás házasságot kötni.

Azt is mondanám, hogy nem pipázott. Pipázó emberek voltak Tordán, földművesek között is, de fiatalok között kevésbé. Vébel Lajos 23 éves volt amikor a Petőfi-brigádhoz csatlakozott. Most már nem tudom megkérdezni, de valószínű, hogy akkor még ő sem pipázott.

Az iratokat nézegetve néha válasz nélküli kérdésekig jutok, de ezek is segítenek abban, hogy valamennyire lássam a brigád-tagjelöltet és a színteret, melyen hadba vonulás előtt mozgott. Mert más-más világokban más-más felelet nélküli kérdések születnek. A 12 618 számú akta világában megválaszolatlan kérdés marad, hogy hol aludtak Sándor és Rozi, mielőtt Muzslyáról megérkezett volna az összetolható két ág. Azt sem tudom, hogy mit csinált az idősebb K. Sándor az ágyakkal, miután véglegesen neki lettek ítélve. És ide jöhet az a kérdés is, hogy min aludtak a pervesztes Rozi és az újabb Sándor a Vladimir Nator utcában. Az világos, hogy mindnyájan olyan emberek voltak, akik sokat megtennének egy ágyért.

Jó lenne még tudni, hogy több levelet írt-e Sándor a harctérről – azon kívül, melynek a kelezése nem világos. Úgy tűnik, Rozival nem váltottak levelet a hadba vonulás után. Levelekről töprengve felöltik az a kérdés is, hogy hogyan került az ifjabbik K. Sándor aprószentekkor írt levele az ügyvédi iratok közé. Ha elküldte Rozinak, és Rozi meg is kapta, akkor ő kellett volna, hogy hivatkozzon rá és benyújtsa a bíróságnak. Nem hiszem, hogy Pali bácsi ezt javasolta volna. A kereset fő állítását (hogy Rozi szülei vették az ágyakat) a levél nem cáfolja, de nem is segíti. És Rozit nem dicséri. Az is lehet, hogy kesergés közben Sándor végül úgy döntött, hogy mégsem küldi el a levelet – de elmegy a Petőfi-brigádba. Ezután pedig – mivel az apám arra kérhette az idősebbik K. Sándort, hogy hozzon el minden iratot, mely a fia házasságára vonatkozik – eljutott az irodába az el nem küldött levél. Persze lehet az is, hogy sokat vajúdva több levélvázlatot is írt Sándor, az egyiket elküldte, egy másik megmaradt, és Sándor apja behozta az irodánkba. Mindenesetre, akár el lett küldve a levél, akár nem, azt jól mutatja, hogy mit érzett és min kesergett Sándor, mielőtt bevonult volna a Petőfi-brigádba.

Aztán érdekes lenne például azt is tudni, hogy a talán-kommunista Sándor járt-e templomba, és gyónt-e. Itt is több választálat lehetséges. Emlékszem egy muzslyai ismerősömrre, aki a becskerek városában (azaz „Városi Népbizottságon”) dolgozott. Határozott álláspontjai voltak. Egy alkalommal rágalomnak minősítette egy beszélgetőtársunk megjegyzését, mely szerint Muzslya tulajdonképpen Becskerek „külvárosa”. Muzslyai ismerősöm szerint a „külváros” az egy olyan nyomortanya-féle. Muzslya pedig nagyon szép hely. Azt vetette fel, hogy esetleg „külfalu”-nak lehetne nevezni. Ismerősöm egyszer azt is elmondta, hogy mindig elmegy a templomba és elmond egy Miatyánkot, esetleg meg is gyónik – ha a tervezettnél korábban érkezik Muzslyáról. Mert a templom ott van a Népbizottsággal szemben. Ha pont idejében érkezik munkára, akkor nem mehet templomba. Ha késik, akkor

pláne nem. Azt mondanám, hogy ha Sándor katolikus volt, nem ilyen gyakorlatias katolikus lehetett. De nem tudom.

És miután már összekapcsolódtak különböző iratok, szeretném tudni, hogy Rozi és az újabb Sándor ismerték-e Paskó Rózsi fodrásznőt (akivel egy környéken laktak), és ismerték-e esetleg Cseszkóékat is, akik rokonságban voltak Paskóékkal. – Persze nagyon jó lenne azt is tudni, hogy sikerült-e Cseszkó Ernőnek visszaszereznie a díszmagyart – és ha nem, akkor kinek adhatta ezt el Caracasban a tolvaj. Lehet, hogy ezt már senki sem tudja.

Nagyon sok minden kiválhat a múltból – és így a történelemből is. A részletek különösen könnyen. Egy ideig még ottmaradási esélyt ad az emlékezet – de itt is vannak nehézségek. Egy önéletrajzi írásában Mark Twain ezt magyarázza is: „Amikor fiatalabb voltam mindenre emlékeztem, akár megtörtént, akár nem.” Aztán hozzáteszi, hogy amint hanyatlanak a képességei, inkább csak az utóbbira emlékszik (arra, ami nem történt meg). És nem csak Mark Twain iróniájában van ilyen. Persze vannak, akik itt is esélyt látnak. Mert ha nincsen már láthatáron belül az a múlt, melyet rögzíteni igyekszünk, olyan részleteket is be lehet rajzolni a tudatba, melyek jóval célszerűbbek, mint azok, amelyek tényleg jelen voltak. Valós múltat keresve, valamit még ki lehet következtetni az iratokból. Ha teljes valóságot nem is, de példákat azért mutatnak. Ha a 12 618 számú iratcsomóból kibontakozó valóság-példát választom feledéspótló igazság-mutatónak, akkor leírhatom, hogy voltak Sándorok is a Petőfi-brigád hőseinek soraiban (köztük olyan is, aki tintaceruzával rótt keserű házasevelet).